ISSN 2526-3609

Εκδοχές ετερότητας στην παιδική λογοτεχνία

"Otherness" in children's literature

Παναγιώτα Μαλογιάννη
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
&
Ιωάννα Μουρά
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Ποιος είναι ο "άλλος", τι ορίζεται ως "διαφορετικό" , είναι κάποιες από τις ερωτήσεις που δημιουργούνται στα παιδιά αλλά και στους ενήλικες; Η ετερότητα αντανακλάται σε κάθε πτυχή της κοινωνικής έκφρασης, κυρίως στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής και συνεχώς αναθεωρημένης κοινωνίας. Ο ρόλος της παιδικής λογοτεχνίας είναι καταλυτικός στη διαμόρφωση αντιλήψεων των μικρών αναγνωστών της, καθώς ένας από τους βασικούς στόχους της λογοτεχνίας παραμένει η κοινωνικοποιητική της λειτουργία. Στο συγκεκριμένο άρθρο θα παρουσιαστούν εκδοχές ετερότητας στα παιδικά εικονογραφημένα βιβλία και πώς αυτά προσλαμβάνονται από τα παιδιά. Τέλος εξέχουσα σημασία έχει η ομαλή ενσωμάτωση ενός περιθωριοποιημένου παιδιού στην κοινωνία.

Abstract

Who is the "other" that characterizes someone as "different", is an essential question often posed to children but also to adults? Otherness is reflected in every social aspect, especially in the context of a multicultural society, which is constantly altered to adapt to the persistent diversity. The role of children's literature is crucial in shaping the perceptions of its young readers, as one of the main goals of literature is its social effect. This article will present versions of diversity in children's illustrated books and how they are interpreted by children. Last but not least is the smooth integration of a marginalized child into society.

Ο “ άλλος”, ο “ξένος”, ο “διαφορετικός” γίνεται ένα επίκαιρο θέμα το οποίο ταλανίζει την κοινωνία. Η ετερότητα ως έννοια που διατρέχει την κοινωνιολογική έρευνα βρίσκει γόνιμο έδαφος στη μελέτη της παιδικής λογοτεχνίας. Η τελευταία αποτελεί αρωγό στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου, την παρουσίαση του “έτερου” και εν τέλει την αποδοχή του. Στο παρόν δημοσίευμα, παρουσιάζονται παραμύθια που αναδεικνύουν πτυχές της διαφορετικότητας (πολιτισμικές ή διαφορές φύλου) στη λογοτεχνία των παιδιών.

Η διαπολιτισμικότητα στα παραμύθια

Η πολυπολιτισμική παιδική λογοτεχνία έχει ως σκοπό να παρουσιάσει την ετερότητα στο παιδί με τέτοιο τρόπο, ώστε να του καλλιεργήσει την αποδοχή στο διαφορετικό. Σε αυτό το είδος παιδικής λογοτεχνίας εξετάζονται κυρίως η αποδοχή των διαφόρων ιδιαιτεροτήτων, όπως είναι τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του μικρού “άλλου”, δηλαδή η εμφάνιση, το φύλο, το χρώμα δέρματος, αλλά και οι συναισθηματικές μεταπτώσεις[1i] που έχει ένα παιδί όταν αντιμετωπίζεται ως “ξένο”. Ο συγγραφέας σε αυτή την περίπτωση εκμεταλλεύεται ακόμα και τις εικόνες στην προσπάθειά του να καταρρίψει τα στερεότυπα και να αλλάξει τη στάση της σύγχρονης κοινωνίας. Υπάρχουν αρκετά βιβλία με τη συγκεκριμένη θεματολογία, που προσπαθούν να προβάλλουν θετικά πρότυπα στους αναγνώστες, όχι μόνο με την εικόνα του “άλλου”, αλλά και με τον πολιτισμό που φέρει ο ίδιος. Σχετικά παραδείγματα βιβλίων αποτελούν τα εξής: *Τι τρέχει με τον Μπαντού* και *Ο μικρός Ναμάντου διηγείται*.

Μέσα από τη λογοτεχνία παρουσιάζεται και η δυσκολία ενός παιδιού που έρχεται από άλλη χώρα να ενσωματωθεί ομαλά στη χώρα υποδοχής. Το παιδί μετανάστης βιώνει τη θλίψη και τη μοναξιά, καθώς ο νέος τόπος δεν του παρέχει την κατάλληλη υποστήριξη για να προσαρμοστεί κι έτσι φτιάχνει το δικό του καταφύγιο. Αυτό δεν περιγράφεται μόνο στην παιδική λογοτεχνία, αλλά και στη λογοτεχνία ενηλίκων. Σε άλλα παιδικά αναγνώσματα, μάλιστα, φαίνεται ένα παιδί που νιώθει περιθωριοποιημένο από τα άλλα παιδιά, που το αποφεύγουν και δεν ασχολούνται μαζί του, γιατί είναι διαφορετικό και πολλές φορές δεν μιλάει σωστά τη γλώσσα. Αυτή η συμπεριφορά έχει ως αποτέλεσμα να ψάχνει να βρει διέξοδο στον ίδιο του τον εαυτό

[1] «(…) ένα πρωί που έκλαιγε και δεν έλεγε να σηκωθεί από το κρεβάτι» (*Τι τρέχει με τον Μπαντού;*, σελ. 9) (Λύτρα, 2018: 46).

και να απομονώνεται. Επιπλέον, στο βιβλίο *Ο Πόλεμος, η Μαρία και το Αδέσποτο*, η ηρωίδα υιοθετείται από μία ελληνική οικογένεια και προσπαθεί να γίνει αποδεκτή από τα μέλη της. Σε αυτή την προσπάθεια έρχεται αντιμέτωπη με την "νέα" της αδερφή. Ο σκύλος ουσιαστικά αποτελεί τον διαμεσολαβητή ανάμεσα στις δύο κοπέλες.

Εξετάζοντας τα παραπάνω παραμύθια διαπιστώνουμε ότι ο κεντρικός τους άξονας είναι η θέση "του έτερου" και πώς θα γίνει αποδεκτός από την κοινωνία των παιδιών. Έτσι ο "άλλος" μπορεί να κερδίσει μία θέση μέσα στο παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο.

Έμφυλες Ταυτότητες στη Σταχτοπούτα

Αναμφισβήτητα το πιο δημοφιλές και πραγματικά μακραίωνο παραμύθι στην ιστορία των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων, είναι η Σταχτοπούτα. Η πρώτη γνωστή καταγραφή της εντοπίζεται γύρω στο 850 μ.Χ. στην Κίνα (Jameson, 1988: 71-98) και εξακολουθεί να επιβιώνει, με διάφορες ωστόσο παραλλαγές, μέσα στους αιώνες. Η Σταχτοπούτα έγινε μια ιστορία με ποικίλες διαστάσεις όπως της ομορφιάς, του ρόλου της γυναίκας, του εξωραϊσμένου γάμου, της αξίας των καλών συναναστροφών (Perrault), ακόμη και των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία (Cinderella's Magical wheelchair).

Όσον αφορά στο θέμα της έμφυλης ταυτότητας , παρατηρούμε ότι, στα περισσότερα εικονογραφημένα βιβλία, η Σταχτοπούτα είναι γένους θηλυκού, ωστόσο με μια σύντομη ματιά σε παραλλαγές του μύθου θα δούμε αρσενικούς πρωταγωνιστές. Στη Γερμανία του 18ου αιώνα κυκλοφορούσαν ισάριθμες με τις θηλυκές αρσενικές Σταχτοπούτες. Επίσης με την παρουσία της φεμινιστικής κριτικής στον χώρο του παιδικού βιβλίου, δημιουργήθηκαν "Σταχτοπούτοι" ως αντισεξιστική δράση[2] (Haase, 2004). Εκείνοι έχουν δυναμικότερη παρουσία κυρίως στον κινηματογράφο (Cinderella Man με τον R. Crowe, Cindefella Jerry Lewis, 1960), σε αντίθεση με το εικονογραφημένο βιβλίο, στο οποίο απουσιάζουν καθ' ολοκληρίαν. Εξαίρεση αποτελούν τα βιβλία *The Irish Cinderelad* και *Prince Cinders* της Babette Cole, με το δεύτερο να προβάλλει μια χιουμοριστική αμφισβήτηση των έμφυλων στερεοτύπων. Αν και οι αρσενικές Σταχτοπούτες προσπαθούν να μιμηθούν τις θηλυκές , εντούτοις οι έμφυλες αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής τροποποιούν τα χαρακτηριστικά του πρωταγωνιστή και δημιουργούν μια εκδοχή ετερότητας στο παραμύθι.

[2] EspenCinderlad, σκανδιναβικής προέλευσης (Dasent, 2004).

Αυτό όμως που παραμένει κοινό στοιχείο ανάμεσα στις διαφορετικές, ως προς το φύλο, Σταχτοπούτες είναι το μοτίβο της εξωτερικής εμφάνισης. Η ομορφιά αποτελεί ισχυρό κριτήριο επιτυχίας αλλά και ταμπού μιας κοινωνίας, ρατσιστικά σκληρής, σε οτιδήποτε διαφορετικό-άλλο. Στη ντισνεϊκή Σταχτοπούτα κυριαρχεί η ιδέα της κομψότητας και ομορφιάς. Αρκεί να προσέξουμε πως απεικονίζονται οι αδελφές και η μητριά της ηρωίδας: ευειδείς και με χοντροκομμένα χαρακτηριστικά, που παραπέμπουν σε αντρικά στοιχεία. Επιπλέον, μια ιδιότητα που "ξεχωρίζει" την ηρωίδα είναι η παθητικότητα της. Αν αναρωτηθούμε για ποιο λόγο η Σταχτοπούτα αξίζει να κερδίσει τη βασιλεία, μολονότι δε διακρίνεται για τις ικανότητες της, η απάντηση είναι "επειδή υπέμενε τα πάντα", δηλαδή ήταν πολύ παθητική όπως υποστήριξε η φεμινιστική κριτική (Bottigheimer, 1987). Ο Disney[3] και ο Perrault την τοποθετούν σε οικιακό χώρο όπου εργάζεται σκληρά και με καρτερικότητα περιμένει το βασιλόπουλο να τη "σώσει". Άλλωστε σε όλες τις εικονογραφήσεις του παραμυθιού η Σταχτοπούτα απεικονίζεται ακίνητη. Παρ' όλα αυτά, η Ευρωπαϊκή Σταχτοπούτα[4] δίνει μια έτερη διάσταση στην ηρωίδα, τη Zezolla, η οποία είναι μάχιμη και διεκδικεί τα δικαιώματα της. Παρόμοια εκδοχή υπάρχει και στους Grimm. Πράγματι έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι μια παραμυθιακή ιστορία, διατηρώντας το ίδιο θέμα, όπως είναι οι έμφυλες ταυτότητες, μπορεί να εκφράζεται με ποικίλες εκδοχές. Η Σταχτοπούτα είναι ένα "ελαστικό" παραμύθι στο οποίο συνεχώς δημιουργείται ένας "άλλος" ήρωας που αναιρεί τον προηγούμενο (αρσενική-θηλυκή, ενεργητική-παθητική ηρωίδα) και για αυτό εξακολουθεί να παραμένει το ίδιο γοητευτική μέχρι και σήμερα.

Συνοψίζοντας, σκοπός της παιδικής λογοτεχνίας είναι να βοηθήσει τα παιδιά να καλλιεργήσουν μια σφαιρική άποψη για τα άτομα που έχουν διαφορετικό πολιτισμό ή διαφοροποιούνται ως προς το φύλο και τον κοινωνικό τους ρόλο. Η λογοτεχνία προσπαθεί να καταρρίψει τα στερεότυπα και να δημιουργήσει μία οικουμενική άποψη στα παιδιά. Άλλωστε τα παραμύθια αποτελούν ένα μέσο επικοινωνίας μεταξύ των γενεών και το παιδί αποκτά βαθύτερη γνώση της ζωής χάρη σε αυτά.

Βιβλιογραφία

[3] Κυκλοφόρησε τη δική του Σταχτοπούτα το 1950, όταν οι γυναίκες –εξαιτίας του πολέμου ξεκίνησαν να εργάζονται– με έμμεσο τρόπο ωθούνταν να επιστρέψουν στα μητρικά και συζυγικά καθήκοντά τους. Αυτή η εκδοχή της ιστορίας απηχεί τη Βικτωριανή ιστορία του Perrault (Cullen, 2003).
[4] Πρώτη καταγραφή 17ος αιώνας από τον Ιταλό Giambattista Basile

Bottigheimer, R. (1987). *Grimms' Bad Girls and Bold Boys. The Moral and Social Vision of the Tales*. New Haven: Yale University Press.

Haase, P. (2004). *Fairy Tales and Feminism. New Approaches*. Detroit: Wayne State University Press.

Καρασαββίδου, Ε.Στ. (2012). *Παιδική λογοτεχνία και ετερότητα: η εικόνα του άλλου στην ελληνική παιδική λογοτεχνία (1990-2005) – από τον Φολκλορικό «Εαυτό» στον Φολκλορικό «Άλλον»: μια συγκριτική μελέτη*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Λύτρα, Ε. (2018). *Αναπαραστάσεις του μικρού «άλλου» σε σύγχρονα εικονογραφημένα βιβλία ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μερακλής, Μ.Γ., Παπαντωνάκης, Γ., Ζαφειρόπουλος, Χρ., Καπλάνογλου, Μ. & Κατσαδώρος, Γ. (2017). *Το παραμύθι από τους αδελφούς Grimm στην εποχή μας, διάδοση και μελέτη*. Αθήνα: Gutenberg.